

COMUNICAREA AFECTIVĂ ÎN MEDIUL EDUCAȚIONAL

Lector univ. dr. Larisa Ileana CASANGIU
Universitatea „Ovidius”, Constanța

Abstract

Paper aims to highlight the importance / necessity of affectionate communication in the education, as well as concrete examples in which this is achieved. To this end, we investigate the students' opinion (in primary and pre-school pedagogy) through a questionnaire. Built on verbal, paraverbal and nonverbal communication, affectionate communication in the educational field is a major factor in learning the subject of positive discipline. It concerns both the formation of a positive attitude towards learning in general act as a form of incentive-reward, to motivate pupil learning, to raise him, to capture his attention and to focus on learning, but also by giving the example of benevolence or to perpetuate the disciple's way of living.

Keywords: affectionate communication, education, paralanguage, nonverbal communication, improving communication between teacher and student.

Reprezentând un *schimb de mesaje, o modalitate de exprimare, o știință și o artă, un sistem de referință*, comunicarea arată diverse nevoi - *de actualizare, profesională, de recunoaștere, de relație, de supraviețuire* -, pentru care apelează la cele trei tipuri de limbaje coocurente: verbal, nonverbal și paraverbal, ultimele dintre aceste limbaje presupunând o mulțime de componente (limbajul trupului, al spațiului, al timpului, al tăcerii, al lucrurilor, al culorilor, prezența personală, calitățile, parametrii și caracteristicile vocale etc.).

Se consideră că, pe măsură ce implicăm un număr cât mai mare de limbaje în comunicarea aceluiași mesaj (ca și explorând o realitate cu cât mai mulți receptori/analizatori), cu atât cresc șansele de comprehensiune și retenție. Astfel, în comunicarea din mediul educațional, o modalitate de minimalizare a efortului presupus de actul învățării constă în valorificarea atenției involuntare a subiectului învățării, dar și în apelul la diverse forme și tipuri de limbaje, la mijloace de sensibilizare a subiectului, de natură să-i inducă o atitudine pozitivă față de actul învățării.

În ciuda numeroaselor studii dedicate comunicării, abordată din perspectiva finalității pentru care se realizează/funcțională, a participanților/instanțelor între care se desfășoară, a domeniului profesional, social sau cultural în care are loc și a anumitor condiții pragmatice concrete (de mediu, de atitudine, privind relațiile sociale, starea eului, temperamentul), a mecanismelor prin care se generează și (auto)reglează, a tipurilor de limbaje care o fac posibilă, comunicarea nu se bucură de aceeași tratare prin prisma afectivității care o însoțește, o motivează sau o face persuasivă. De acest aspect se cuvine să se țină seama în special în mediul educațional, unde formarea și instruirea se sprijină pe comunicarea verbală, indiferent de disciplină de învățământ, după cum sesiza cu justete Fabrice Lacombe: „Procesul de formare are două dimensiuni distincte: dimensiunea tehnică a învățării și dimensiunea relațională, adică legătura ce se stabilește între îndrumător și învățăcel.”¹

¹ Lacombe, Fabrice, *Rezolvarea dificultăților de comunicare*, Ed. Polirom, Iași, 2005, p. 143

Constatări de substanță cu privire la importanța paralimbajului în acțiunea de a persuadea pe cineva au fost emise de timpuriu. Astfel, referindu-se la *ars bene dicendi* (retorică), Cicero arată că „nu este de ajuns faptul de a avea cele pe care este necesar a le spune, ci trebuie și acest lucru, anume cum este nevoie de a spune”.² De altfel, strămoșii noștri latini postulaseră faptul că *Non idem est si duo dicunt idem*.

Dacă în relațiile interumane, de la un autor la altul, au fost identificate diverse „rețete” promițătoare de succes, observațiile și recomandările fiind nu rareori contradictorii asupra aceluiași subiect, în ceea ce privește spațiul educațional, în ciuda includerii stimulării inițiativei comunicaționale între dezideratele școlii centrate pe formarea de competențe, nu există ghiduri pragmatice care să explice concret nici cum se facilitează transmiterea cunoștințelor valorificând inteligența emoțională a actanților procesului formativ-instructiv, nici privind educarea acestei inițiative comunicaționale în sens dezirabil.

În lucrarea *Arta și știința educației*, dedicată aspectului „artistic” al educației, alături de cel științific, Cezar Bîrzea arată că educația presupune deopotrivă cunoaștere științifică și cunoaștere artistică, ultima dintre acestea implicând o *reacție afectivă globală*. Autorul evidențiază, de asemenea, faptul că „Sensul psihologic al artei educației se referă la relațiile intersubiective dintre educatori și educați, la mecanismele de proiecție interpersonală prin empatie, simpatie, comuniune simbolică și rezonanță afectivă. Această «artă» a profesorului valorifică aptitudinea sa de a pătrunde și înțelege motivațiile și aspirațiile partenerului. Este o «artă» simplă care nu se predă la universitate, dar care implică angajarea personală a educatorului.”³

Gabriel Albu, în eseurile de pedagogie socială din volumul *Educația, profesorul și vremurile*, realizează o amplă prezentare a relației educative, în structura de adâncime a textului fiind ușor de identificat comunicarea afectivă pe care se construiește această relație, care, în opinia autorului, „se derulează cu deosebire pe dimensiunea afectiv-emoțională (tonică, energizantă), iar dimensiunea cognitivă suportă/suferă această contagiune (tonică) a laturii afectiv-emoționale // accentul cade și pe dimensiunea cognitivă, dar cu deosebire pe cea *subiectivă* (favorabilă) interacțiunii partenerilor // evaluările și aprecierile se concentrează atât pe aspecte cognitive, cât mai ales pe cele *relaționale* (inteligența interpersonală, inteligența lingvistică, inteligența emoțională), pe cele introspective (inteligența intrapersonală; profunzimea, originalitatea și autenticitatea stărilor sufletești), pe cele morale (dăruire, principialitate, generozitate, căldură, farmec uman) // există multă bunăvoință și căldură, discreție și eleganță atitudinală, o tăcută și suavă așteptare a surprizei (plăcute), senzația siguranței/sincerității personale // fiecare participă deschis, deplin; se descoperă și se împlinesc prin relație, și maestrul și discipolul se angajează cu toată personalitatea, vin cu *întreaga lor* experiență și filozofie de viață (le mărturisesc) // sunt dorite și invocate apropierea, încrederea, colaborarea, deschiderea, dăruirea, respectul, libertatea // partenerii vor și fac eforturi să-și deschidă lumea proprie, să-și vină în întâmpinare; vor și fac eforturi să-și creeze o lume unică, în care se recunosc și se regăsesc numai ei // partenerii s-au *sedus* și s-au *cucerit* reciproc // principala preocupare constă în cooperarea și convingerea că ceea ce facem merită să ne preocupe (să ne ocupe timpul), cu dreptul de a abandona oricând și de a

² Aristotel, *Retorica*, București, Ed. IRI, 2004, 1403 b, p. 297

³ Cezar Bîrzea, *Arta și știința educației*, E.D.P., București, 1995, p. 61

face (și învăța) ceea ce simțim că ne sporește, că ne ajută la conturarea identității; încurajarea unui sistem interior de (auto)control // cuprinde nu numai aspecte formale, ci și informale: întrebările și mărturisirile pot veni din ambele părți și în folosul ambelor părți // partenerii constată că-și doresc să fie împreună, că sunt nerăbdători să se întâlnească și să-și dezvăluie experiențele, concluziile, îndoielile, deciziile // partenerii se acceptă și se doresc reciproc; îi unesc nu numai interesele exterioare și momentane, dar și așteptările reciproce, nevoia (interioară) de a fi împreună // partenerii simt [nevoia] să se admire, sunt bucuroși că sunt împreună, au sentimentul unei relații dense, semnificative; trec prin momente când vor să nu dezamăgească și să dăruiască mereu mai mult // dimensiunea afectivă se manifestă din plin pe latura pozitivă, caldă, încurajare, de apropiere-acceptare.”⁴

Astăzi a devenit aproape unanim recunoscut faptul că „Subiectul nu se mai poate separa net de obiectul cunoașterii, ci interacționează cu acesta prin simpatie (Max Scheler), empatie (Titchener), rezonanță afectivă (Kerschensteiner), înțelegere (Dilthey), incluziune (Martin Buber) sau comuniune existențială (Jaspers).”⁵

Odată manifestată/cultivată, afectivitatea va polariza ambii parteneri în procesul formativ-instructiv (magistrul și discipolul), fiind direcționată de la fiecare spre celălalt, pentru că, la fel „Ca și actorul, profesorul este motivat de reacțiile publicului. El își modelează discursul în funcție de răspunsurile afective ale partenerilor și își găsește suprema recompensă în gesturi și stimulente pur simbolice (aplauze la scenă deschisă, grațitudine la încheierea spectacolului, a stagiunii sau a carierei).”⁶

Între „principiile” de pedagogie practică de natură să-i asigure succes profesorului în procesul formativ-instructiv, enumerate de Ion-Ovidiu Pânișoară, numeroase sunt cele care vizează comunicarea afectivă cu discipolul, chiar dacă nu sunt formulate neapărat explicit în acest sens. Astfel, 85% din impresiile ulterioare primei impresii este influențat de ceea ce a transmis profesorul prima oară. Dimpotrivă, pentru a schimba o primă impresie nefavorabilă lăsată cuiva, este necesară creșterea incidenței interacțiunilor cu persoana respectivă. Personalizarea relației cu discipolul constă, în opinia autorului, în folosirea numelui acestuia când este solicitat să răspundă, în inducerea încrederii în cel ce îi predă/ îl învață ceva, în buna gestionare a eventualelor probleme de indisciplină, acest ultim aspect fiind totodată o consecință a personalizării acestei relații.

Principiul creării unei conexiuni emoționale cu elevul este grăitor, prin simpla formulare, pentru comunicarea afectivă pe care o presupune aplicarea lui, chiar dacă Ion-Ovidiu Pânișoară îl prezintă doar prin raportare la violența școlară, pe care ar putea-o contracara/evita.

Principiul coerenței între comunicarea verbală și comunicarea nonverbală reliefează importanța sporită a celei din urmă, în procesul educațional, mai cu seamă în condițiile în care mesajele transmise simultan/concomitent sunt contradictorii. Nu lipsit de importanță ne apare faptul că, în majoritatea situațiilor, comunicarea afectivă se realizează prin limbaj nonverbal.

Dincolo de aceste aspecte consemnate, constatăm că, în învățământul actual, este ignorat aspectul afectiv al comunicării, motiv pentru care, de cele mai multe ori, unele cadre didactice induc (de cele mai multe ori fără să vrea) un mediu afectiv negativ, rece, de teamă,

⁴ Gabriel Albu, *Educația, profesorul și vremurile*, Ed. Paralele 45, Pitești, 2009, pp. 88-90 (text corectat)

⁵ Cezar Bîrzea, *Arta și știința educației*, E.D.P., București, 1995, p. 61, pp. 151-152

⁶ ibidem, p. 66

de dominație, de rejecție față de școală și de învățatură, dat fiind faptul că „se tem să se «apropie» prea mult de propriii elevi, considerând că dacă imprimă relației profesor – elev o anumită distanță scade probabilitatea ca relația didactică să se deterioreze prin încălcarea limitelor de comportament de către elev”⁷, fapt parțial adevărat.

Dimpotrivă, instituirea unui mediu educativ cald, de siguranță, de încredere, de respect, de deschidere, adică a unui mediu afectiv pozitiv, creează condițiile dezvoltării unei personalități sănătoase, încrezătoare în ea însăși, receptivă față de asimilarea conștientă a cunoștințelor și deprinderilor accesibilizate de profesor.

La nivelul limbajului verbal, pot funcționa favorabil comunicării afective termeni recunoscuți de psiholingviști pentru capacitatea lor de a sensibiliza – tropii (cu precădere, epitețele) și cuvintele diminutive. Nu trebuie însă exagerată utilizarea lor, ci vor fi cultivați în comunicare fie ca „recompense-stimulente” speciale, fie ca modalități de „însuflețire” a unor realități/obiecte.

Sublinierea pozitivă a răspunsurilor bune (utilizând expresii având conotație afectivă pozitivă), recunoașterea și laudarea meritelor formabilului în implicarea în actul învățării, exprimarea verbală a bucuriei în cazul succesului unei activități de învățare constituie posibile modalități de comunicare afectivă, la fel ca reliefarea unor aspecte care le-au fost de ajutor în evoluție marilor personalități ale culturii și științei.

Prin paralimbaj, comunicarea afectivă constă în sublinierea, prin accent frastic și intonație, a esențialului lecției, dar și a răspunsurilor bune ale elevilor, în folosirea unei voci calde, catifelate și a unui ton adecvat temelor, ideilor, provocărilor academice dezbătute.

Trebuie, totodată, să conștientizăm faptul că atunci „Când vorbim, sunetul vocii noastre – tonalitatea, ritmul, accentul și intonația – influențează ceea ce spunem și poate schimba sensul cuvintelor pe care le rostim”⁸

Limbajul nonverbal afectiv se poate concretiza în o privire caldă, ochi blânzi, o apropiere spațială adecvată, care să transmită dorința de apropiere și de siguranță (fiind atenți la reacția elevilor pentru a nu se simți agresați), un zâmbet sincer, oferit la momentul potrivit.

Recomandările specialiștilor privind eficientizarea comunicării cu privire la limbajul gesturilor, față de care trebuie ținută seama, pot fi utile și în ceea ce privește realizarea unei comunicări afective: *când dai mâna cu cineva, trebuie să o faci cu fermitate; când vorbește cineva trebuie să-l asculți cu atenție și să nu dai semne de plictiseală; când vrei să-ți impui opiniile trebuie să stai în picioare, cât mai drept; când vorbești, trebuie să-ți reții neastâmpărul mâinilor și al degetelor.*

Totodată, se impune și o bună cunoaștere a indicilor exteriori ai manifestărilor afective ale elevilor de către cadrul didactic pentru a putea fi „eliminate blocajele din comunicare cu toate consecințele negative ale acestora”.⁹

Limbajul „tăcerii” este preferabil oricărui cuvânt cu sens negativ, dar și descurajării elevului în cazul în care a eșuat în rezolvarea îndeplinirii unei sarcini de învățare. Apelul la tăcere, echivalent cu ignorarea unui comportament indezirabil, constituie, totodată, o bună

⁷ Ion-Ovidiu Pânișoară, *Profesorul de succes. 59 de principii de pedagogie practică*, Ed. Polirom, Iași, 2009, p. 63

⁸ Mary Hartley, *Limbajul trupului la serviciu*, Ed. Polirom, 2005, trad. Daniela Maria Marțole, p. 11

⁹ Virgil Frunză, *Teoria comunicării didactice*, Ed. Ovidius University Press, Constanța, 2003, p. 206

modalitate de disciplinare pozitivă. Proverbele despre tăcere subliniază calitățile acesteia: *Si tacuisses, philosophus mansisses.* și *Cuvântul e de argint, tăcerea e de aur.*

Acordarea unui timp de comunicare personală discipolului, în situația în care achizițiile acestuia la învățatură sunt mai mici decât cele expectate, poate constitui un dar de natură să-i inducă o atitudine pozitivă față de actul învățării, chiar în condițiile în care nu el ar fi polul discuției, ci exemplele oferite de alții, având însă grijă ca prin aceasta să nu-i aducem vreun reproș sau să-i lezăm sensibilitatea.

Însemnătatea limbajului nonverbal este susținută de faptul că „Psihologii au stabilit că, în comunicarea directă, mesajul verbal contează 7%, intonația cuvintelor 38%, iar semnalele vizuale 55%”¹⁰, ceea ce este de natură să sporească grija noastră față de mesajele nonverbale pe care le transmitem sau pe care le receptăm, oferindu-ne multiple posibilități să comunicăm afectiv în special pe această cale.

*

O cercetare experimentală vizând comunicarea afectivă, efectuată în perioada 17.10.2010 – 21.10.2010, pe un lot de 42 de subiecți, studenți de la specializarea *Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar*, a scos la iveală o serie de aspecte de natură să ne orienteze, din perspectiva discipolului deținător de experiențe școlare diverse, mai recente sau mai îndepărtate în timp față de momentul investigației noastre, întru identificarea modalităților celor mai agreeate de aceștia de a resimți sau de a fi beneficiarii comunicării afective (dezirabile) în mediul educațional.

La primul item (*Vocea cărui cadru didactic pe care l-ați cunoscut v-a impresionat plăcut, devenind memorabilă, și de ce?*) doar 1 subiect, adică 2,38% din respondenți nu evocă nicio voce memorabilă care să-l fi impresionat plăcut; 30,95% din subiecți își amintesc cu plăcere de vocea învățătoarei, 11,90%, de cea a unei profesoare de limba și literatura română (din școala generală sau din liceu), 7,14%, de cea a educatoarei, iar 47,62% indică diverse voci ale cadrelor didactice universitare sau ale dirigintei (fără a preciza specializarea didactică a acesteia). Explicația pentru preferință se referă, în special, la căldura timbrului vocal și la blândețe.

La cel de-al doilea item (*Care sunt/au fost cuvintele/gesturile care vă mobilizează cel mai mult în îndeplinirea unei sarcini?*), mai puțin de o treime dintre subiecți (30,95%) au exemplificat concret, prin îndemnuri („Te rog (frumos)!”, „Vă rog din suflet!”, „Dragii mei, vă rog frumos, haideți să...”, „Nu te lăsa!”), prin exprimarea încrederii în reușita lor (“Știu că) poți să reușești!” „Hai, măi, hai că poți, și atunci când nu știi, te uiți un pic la colega ta și ai să vezi că ai să reușești!”¹¹, „M-ai ajutat foarte mult!”) sau prin proverbe care i-au motivat optim („Ai carte, ai parte”, „Cine se trezește de dimineață departe ajunge”, „Învățând, vei ajunge departe”). Un subiect este motivat de recunoașterea meritelor sale („Bravo, felicitări!”), iar altul se automotivează admirabil: „Eu sunt exemplul lor. Dacă eu nu știu sau nu pot, nici ei nu vor ști”.

Restul respondenților vorbesc la modul general despre *cuvinte încurajatoare, calde, tonul plăcut, înțelegere și calm*, fără însă a preciza în ce constau sau cum sunt exprimate acestea la nivel verbal sau gestual.

¹⁰ Adina Nanu, *Arta pe om. Look-ul și înțelesul semnelor vestimentare*, Ed. Compania, 2001, p. 12

¹¹ Acest îndemn aparține fetei respondentului, elevă în clasa a doua, care își mobilizează astfel părintele

Privind elementele cele mai adecvate ale comunicării afective între profesor și elev (Itemul 3), s-au înregistrat răspunsuri vagi, majoritatea referindu-se la empatie, la blândețe, la cuvinte calde, stimulatoare, la înțelegere și respect. Un respondent (2,38%) apreciază întreruperea discursului prin povestiri și glume.

Ca răspuns la penultimul item, doar 4 subiecți (9,52%) au putut indica situații concrete în care un conflict a fost rezolvat prin comunicare verbală (afectivă). Ceilalți respondenți fie au vorbit despre situații teoretice și generale, fie nu au indicat nici un conflict.

Sentimentul mobilizator pentru a învăța a fost indicat diferit de la un respondent la altul. Reținem: dorința de dezvoltare personală/profesională, de a-și depăși condiția, satisfacția lucrului bine făcut/reușitei, mândria, rușinea, ambiția de a fi cel mai bun, dorința de obține o notă bună, mulțumirea părinților, „dorința de o mulțumi pe învățătoare și de a o face mândră pe mama”, „speranța unei zile mai bune”.

Considerăm că, în cadrul managementului relațiilor interpersonale dintre magistru și discipol, comunicarea afectivă se poate constitui într-un inspirat factor mobilizator în stimularea achizițiilor și în asimilarea unei scări axiologice dezirabile atât în procesul didactic, cât și în afara acestuia, de către formabil. Dat fiind faptul că educația este un proces continuu și că nu poate exista doar la modul instituționalizat și nici pur teoretic, fără oferirea exemplului personal, atât magistrul, cât și discipolul, își mențin calitățile și atributele pe toată durata în care află cuprinși în procesul educațional, primul ca furnizor de formare (inițială sau continuă), al doilea ca beneficiar/ formabil, ceea ce înseamnă că se angajează într-o relație de tip aproape economic într-un timp determinat, recomandăm ca magistrul să poată funcționa ca paradigmă în orice context s-ar afla, comunicând afectiv și ca emitent și ca receptor cu cel pe care îl învață ceva, adică transmițându-i mesaje și feedback în formule sensibilizatoare, calde, binevoitoare.

Bibliografie

- Albu, Gabriel, *Educația, profesorul și vremurile*, Ed. Paralele 45, Pitești, 2009
- Aristotel, *Retorica*, București, Ed. IRI, 2004
- Bîrzea, Cezar, *Arta și știința educației*, E.D.P., București,, 1995
- Borchin, Mirela (coord.), *Comunicare și argumentare. Teorie și aplicații*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2007
- Botiș Matanie, Adina; Axente, Anca, *Disciplinarea pozitivă sau cum să disciplinezi fără să rănești*, Ed. ASCR & COGNITROM, Cluj-Napoca, 2009
- Cameron, Milton, *Comunicarea prin gesturi și atitudini. Cum să înveți limbajul trupului*, Ed. Polirom, 2005
- Enăchescu, Eugenia, *Comunicarea în mediul educațional*, Ed. Aramis, 2008
- Hartley, Mary, *Limbajul trupului la serviciu*, Ed. Polirom, 2005, trad. Daniela Maria Marțole
- Frunză, Virgil, *Teoria comunicării didactice*, Ed. Ovidius University Press, Constanța, 2003
- Lacombe, Fabrice, *Rezolvarea dificultăților de comunicare*, Ed. Polirom, Iași, 2005
- Law Nolte, Dorothy; Harris, Rachel, *Copiii învață ceea ce trăiesc. Educația care însuflă valori*, Ed. Humanitas, București, 2007
- Nanu, Adina, *Arta pe om. Look-ul și înțelesul semnelor vestimentare*, Ed. Compania, 2001

Pânișoară, Ion-Ovidiu, *Profesorul de succes. 59 de principii de pedagogie practică*, Ed. Polirom, Iași, 2009

Anexa

Chestionar

- 1) Vocea cărui cadru didactic pe care l-ați cunoscut v-a impresionat plăcut, devenind memorabilă, și de ce?
- 2) Care sunt/au fost cuvintele/gesturile care vă mobilizează cel mai mult în îndeplinirea unei sarcini?
- 3) În ce ar consta comunicarea afectivă pe care o considerați cea mai potrivită în relația profesor - elev?
- 4) Evocați un conflict/o situație (din mediul educațional), rezolvat(ă) prin comunicare afectivă!
- 5) Indicați sentimentul care v-a mobilizat întotdeauna să învățați, indiferent de dificultatea sarcinii de învățare.